

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 4-5 (78-79),
STR. 905-918

RECENZIJJE
I PRIKAZI

**Frane Adam,
Matej Makarovič,
Borut Rončević,
Matevž Tomšič
THE CHALLENGES OF
SUSTAINED
DEVELOPMENT:
THE ROLE OF SOCIO-
-CULTURAL FACTORS IN
EAST-CENTRAL EUROPE**

Central European University Press, Budapest
and New York, 2005., 235 str.

Razvoj sociologije u regiji nezamisliv je bez osjetnijeg uključivanja u sustav međunarodne razmjene znanja. Kako to učiniti – odlično pokazuje knjiga četiriju slovenskih sociologa okupljenih oko Centra za teorijsku sociologiju pri Fakultetu za društvene znanosti Sveučilišta u Ljubljani. Internacionalizacija, odnosno razvoj sociologije u malim sredinama, pretpostavlja dvije međusobno usko povezane aktivnosti: analizu fenomena koji nemaju isključivo lokalnu važnost i objavljivanje na engleskom.

Knjiga o kojoj je riječ plod je rada na tri istraživačka projekta (Kultura i društveni razvoj, Indikatori društvenog razvoja i Razvojna uloga društvenog kapitala) vezana uz Centar, čiji je zajednički nazivnik bio razumijevanje uloge kulture u političkom, gospodarskom i društvenom razvoju. Ta je opća tema u knjizi precizno fokusirana na oblikovanje heurističkoga modela utjecaja (sociokulturnih čimbenika) i njegovo empirijsko testiranje u europskom kontekstu. Ciljevi su dvojaki. Autori nedvojbeno iskazuju ambiciju kreiranja sve-

obuhvatnoga i univerzalno primjenjivoga modela, ali su, u "praktičnom" smislu, osobito zainteresirani za analizu strukture i razloga razvojnoga zaostajanja posttranzicijskih zemalja koje su prije nešto više od godinu dana postale članicama EU. U kojim dimenzijama, koliko i zašto nove članice zaostaju za starim članicama EU? Kakva je uloga kulturne povijesti i suvremenih sociokulturnih obilježja postsocijalističkih zemalja na njihovu razvojnu dinamiku? U tom smislu, kultura i kulturne adaptacije, prije nego gospodarstvo, težišne su točke budućnosti europske zajednice država.

Knjiga je organizirana jednostavno i pregledno. U prvom se poglavlju izlaže heuristički model, a zatim slijedi sedam poglavlja u kojima se detaljno analiziraju sastavni dijelovi modela. Pretposljednje poglavlje donosi empirijsko testiranje modela, a u posljednjem se rezimiraju temeljni nalazi. Kao i cjelina, i poglavlja su strukturirana na način koji čitatelju olakšava praćenje argumentacije i sistematizaciju bogatstva prezentiranih indikatora i podataka. Poglavlja počinju opisom razvojne važnosti određene dimenzije ili koncepcije, a nastavljaju se definiranjem i operacionalizacijom. Središnji dio svakoga poglavlja posvećen je izlaganju rezultata komparativne analize, nakon čega slijedi evaluacija upotrijebljenih indikatora, odnosno kratka rasprava o dometu izloženih analiza. Poglavlje zatvara sažet prikaz nalaza.

Empirijske analize koje Frane Adam i koautori izlažu pripadaju komparativnom tipu, pri čemu je naglasak na detektiranju razlika – i, osobito, obrazaca različitosti između tri skupine zemalja ("stare" članice EU-a, "nove" /posttranzicijske/ članice EU-a i europske zemlje izvan EU-a), ali i evidentiranju unutargrupnih varijacija.

Prvo poglavlje izlaže strukturu heurističkoga modela, koji se, kao što autori ističu u uvodu, temelji na razmjerno heterogenoj teorijskoj tradiciji koja uključuje Weberovu analizu odnosa između religije i gospodarstva, Parsonsovu analizu procesa modernizacije, uvide iz političke ekono-

mije i sistemske teorije, model refleksivne modernizacije i teoriju društvenoga kapitala. Heuristički model sastoji se od tri razine: povijesne razine, strukturne razine i ishoda. Prvu razinu autori konceptualiziraju, rabeći termin P. Sztompke, kao poviješću oblikovanu *civilizacijsku kompetenciju*. Drugu razinu dijele na čimbenike unutarnjega i vanjskoga djelovanja, pri čemu među prve svrstavaju društvenu koheziju, kognitivnu mobilizaciju, kvalitetu upravljanja (*governance*), poduzetnički duh i, kao središnju dimenziju, društveni kapital (*social capital*). Kao vanjski čimbenik – ili, preciznije, dimenziju koja određuje utjecaj okoline, to jest globalizacijske dinamike, na određenu zemlju – autori navode društvenu otvorenost. Finalna razina modela jest razvojni učinak (*developmental performance*), odnosno ishod ili kriterijska varijabla koju bi navedeni niz prediktora trebao tumačiti. Naravno, kao što autori ne propuštaju naglasiti, riječ je o ishodu koji ima povratno djelovanje. Razvojna naracija koju knjiga izlaže pretpostavlja uzročno-posljedičnu petlju, kojom rezultat (razvojni korak naprijed) osnažuje vlastite premise, to jest čimbenike (sociokulturne dimenzije) koji su ga ostvarili.

Poglavljja koja slijede detaljno opisuju i empirijski propituju dimenzije modela. Drugo se poglavlje, tako, bavi pitanjem kulturnoga naslijeđa, odnosno onoga što se u knjizi naziva *civilizacijskom kompetencijom*. Pozivajući se na model ovisnosti o prijašnjem putu (*path dependency*), autori je tumače kao "psihokulturalni i socijalizacijski obrazac koji se taloži i prenosi iz generacije u generaciju" (str. 24). Civilizacijska kompetencija počiva na dvije ključne dimenzije: samokontroli i samoinicijativi. Dok prva opisuje doseg i kvalitetu internalizacije normi, to jest samoinicijativ-

noga poštivanja normi, druga se odnosi na razinu društvene participativnosti i učestalost kolektivne akcije. Obje dimenzije, prema mišljenju autora, imaju važan pozitivni učinak na razvoj, jer osiguravaju veću fleksibilnost, a time i znatnije adaptivne sposobnosti. U nedostatku kvantitativnih indikatora – bilo bi zanimljivo vidjeti jesu li takvi indikatori ipak pribavljivi (kao što sugerira Putnamova studija modernoga razvoja Italije) – autori izlažu rezultate kvalitativne komparativne analize. Nalazi upućuju na raznolika naslijeđa i različitu razinu civilizacijske kompetencije u skupini postsocijalističkih zemalja, naglašavajući razvojnu korisnost zakonodavnoga i administrativnoga naslijeđa austro-ugarske vlasti.

Sljedeće poglavlje posvećeno je društvenom kapitalu. U prvome dijelu autori detaljno izlažu teoriju društvenoga kapitala, njegove različite izvore (tradicije), raznorodne operacionalizacije s pripadajućim dilemama i ograničenjima, načine empirijskoga testiranja i uporabe te, dakako, razloge njegove izvanredne popularnosti. Usporedno testiranje uobičajenih makroindikatora društvenoga kapitala (slijedeći, poglavito, Putnamov rad) upućuju na zamjetno zaostajanje postsocijalističkih zemalja, pri čemu je očita razlika u povjerenju i participativnosti između uspješnijih (nove članice EU-a) i manje uspješnih zemalja. Precizirajući teorijske nedorečenosti, problematičan odnos među indikatorima i druge mjerne nedostatke, autori zaključuju kako su problemi vezani uz model društvenoga kapitala prije pokazatelji njegove složenosti i razvojne važnosti nego li argument za njegovo zanemarivanje ili odbacivanje.

Četvrto poglavlje razrađuje koncepciju kognitivne mobilizacije, kako autori nazivaju procese proizvodnje, širenja i uporabe znanja. Razmatrajući obrazovne strukture zemalja, obrazovanost radne snage, razinu ulaganja u obrazovanje i znanost, intenzitet veza između obrazovnoga sustava i gospodarstva (str. 68), autori zaključuju kako je zaostatak postsocijalističkih ze-

malja Srednje i Istočne Europe u odnosu na zapadnoeuropske zemlje lako uočljiv (str. 80). Razvijanje kognitivne kompetencije, usko povezane s društvenim kapitalom, jedan je od temeljnih posttranzicijskih zadataka.

U petom je poglavlju riječ o kvaliteti upravljanja (*quality of governance*), pri čemu autori ispituju četiri njezine razine: stupanj demokratizacije, razinu stabilnosti, razinu djelotvornosti i stupanj transparentnosti. Komparativno mjerenje tih razina autori izvode koristeći se nizom banki podataka i međunarodnih indeksa, što rezultira obiljem kvantitativnih podataka. Kao i u slučaju ostalih dimenzija, empirijsko testiranje razlika u kvaliteti upravljanja upućuje na osjetnu razliku između postsocijalističkih i ostalih europskih zemalja. Prema očekivanju, najmanji zaostatak u kvaliteti upravljanja autori nalaze u baltičkim zemljama i zemljama (posttranzicijske) Srednje Europe (str. 102). Zaključujući poglavlje raspravom o odnosu između kvalitete upravljanja i društvenoga kapitala, Adam i suradnici podsjećaju na Putnamovu tezu o povijesnoj isprepletenosti dviju dimenzija – pozitivne (*circulus virtuosus*) i negativne (*circulus vitiosus*).

Sljedeće poglavlje donosi raspravu o poduzetničkom duhu kao izvorištu gospodarske vitalnosti, kreativnosti i adaptabilnosti. Unutar ove dimenzije autori analiziraju kvalitetu poduzetničkog okruženja, individualne razloge za poduzetničku aktivnost (povoljna prilika prema nuždi) i djelotvornost poduzetništva (razina inovativnosti, ulaganje u istraživanje i razvoj itd.). Upotreba niza indikatora, uključujući *Indeks gospodarske slobode* i *Svjetski godišnjak kompetitivnosti*, dovodi do zaključka o zamjetnim razlikama među posttranzicijskim zemljama, od kojih su poduzet-

nički najuspješnije (Slovenija, Mađarska, Estonija i Češka) već prestige Portugal i Grčku.

Sedmo i osmo poglavlje govore o društvenoj koheziji, odnosno društvenoj otvorenosti. Prvo od njih analizira pitanja poput društvenih nejednakosti, civilne solidarnosti, identiteta i anomalije, ponovno potvrđujući sustavne razlike u skupini posttranzicijskih zemalja; visoka solidarnost, usporediva s onom u zapadnoeuropskim zemljama, obilježje je Slovenije, Slovačke i Češke. Iduće poglavlje analizira gospodarsku, političku i sociokulturnu otvorenost, pri čemu drugu dimenziju operacionalizira stupnjem prihvatanja univerzalnih standarda (ljudskih prava, pravednosti vlasti i sl.) i spremnošću na prenošenje nekih nacionalnih nadležnosti na nadnacionalna tijela, a treću razinom ksenofobije, prisutnošću multikulturalnosti te odnosom između uključivanja i isključivanja.

Pretposljednje, deveto, poglavlje jest pokušaj empirijskoga testiranja heurističkoga modela (str. 216). Dok su ranija poglavlja analizirala pojedine dimenzije, elemente modela, u ovom se poglavlju autori bave inovativnim testiranjem cjeline specifičnom metodom kvalitativne komparativne analize (QCA). Riječ je o interpretativno kvalitativnoj analizi prilagođenoj studijama s malim uzorcima, koja se koristi kompjutorskim programom razvijenim na Sveučilištu u Arizoni. Izvorno, riječ je o metodi koja je razvijena u inženjerstvu kao način rješavanja problema u prostoru neizvjesnosti i složenosti (tzv. *fuzz-set* metoda). Temeljna je logika testiranja heurističkoga modela jednostavna i sastoji se od ispitivanja veza među trima modelskim razinama (povijesna razina, strukturalna razina i ishod), pri čemu je posljednja od njih – razvojni učinak (*developmental performance*) – operacionalizirana indikatorima inovativnosti (npr. patenti registrirani u SAD-u), stope BNP-a, produktivnosti i razine plaća. Nalazi potvrđuju značajnost međusobne povezanosti razina (str. 210-211).

U posljednjem, vrlo kratkom, poglavlju autori naglašavaju tri temeljna em-

pirijska nalaza: (a) sociokulturna kompetencija posttranzicijskih zemalja vidno zaostaje za onom koja obilježava "stare" članice EU-a; (b) usprkos nižoj prosječnoj kompetenciji, pojedine su posttranzicijske zemlje u nizu dimenzija uspješnije od Grčke i Portugala (a u nekima i od druge dvije mediteranske zemlje, Španjolske i Italije); (c) razlika u sociokulturnoj kompetenciji naglašena je i unutar skupine posttranzicijskih zemalja, pri čemu uspješnije iskazuju višu razinu.

Premda su navedeni zaključci u većoj mjeri očekivani i nerijetko iskazivani kao činjenice, važnost je njihove elaboracije u ovoj knjizi upravo u multidimenzionalnom empirijskom testiranju. Za razliku od popularnoga sociopolitičkog diskursa, koji se, kada govori o tranziciji i europskim integracijama, prečesto oslanja na "istraživačku intuiciju" i, u najboljem slučaju, fragmentarne nalaze, u ovoj je knjizi riječ o sustavnoj, teorijski i empirijski promišljenoj analizi koja u velikoj mjeri uspješno izlazi na kraj sa složenosti postavljenoga zadatka.

Čitatelji će zacijelo otkriti i određene nedostatke, poglavito nedorečenosti i nejasnoće u izboru nekih temeljnih dimenzija, odnosno u njihovu teorijskom razgraničenju. Dobar je primjer upitan odnos između društvene kohezije i društvenoga kapitala, čije preklapanje, prema mišljenju recenzenta, postavlja ozbiljne zapreke njihovom tretiranju kao odvojenih dimenzija. (Na to možda upućuje i činjenica da je društvena kohezija jedina dimenzija koja se nije pokazala statistički vjerodostojnim korelatom razvojnog učinka.) Može se, međistimično, prigovoriti i izboru indikatora, no takve su kritike neizbježne kod ovako obuhvatnoga i ambicioznoga rada kakav su nam Adam i suradnici ponudili.

Uz obilje empirijskoga materijala vezanog uz društveni razvoj europskih država, s osobitim naglaskom na posttranzicijskim zemljama, knjigu obilježava teorijski i metodologijski inovativna analiza razvojnoga potencijala kulture. No time nisu iscrpljene sve njezine vrijednosti. U didaktičkom smislu, knjiga je sjajan ogled o složenosti sociokulturnih utjecaja, ali i podsjetnik na važnost opreza i (samo)kritičnosti pri njihovu testiranju. O potonjem najbolje govori činjenica da autori na kraju svakoga poglavlja ponovno propituju kvalitetu i doseg upotrijebljenih indikatora. Imajući na umu obuhvat i razinu analitičnosti ove knjige, hrvatska sociologija tek treba proizvesti rad usporedive ambicije, dosega i kvalitete.

Aleksandar Štulhofer

Katarina Prpić SOCIOLOŠKI PORTRET MLADIH ZNANSTVENIKA

Institut za društvena istraživanja, Zagreb,
2004., 304 str.

Naglašavajući i podcrtavajući važnost socijalizacijskih čimbenika znanstvenoga podmlatka za njihovo buduće znanstveno djelovanje, Katarina Prpić svojim sustavnim dugogodišnjim empirijskim istraživanjima pridonosi preglednom i objektivnom uvidu u društvenu i profesionalnu situaciju mladih znanstvenika u Hrvatskoj, prateći promjene i registrirajući nove utjecaje.

Autoričino novo djelo *Sociološki portret mladih znanstvenika* zapravo nastavlja proučavanje profesionalnoga i društvenoga položaja i uloge mladih znanstvenika započeto u knjizi *U potrazi za akterima znanstvenog i tehnološkog razvoja*, također izdanju Instituta za društvena istraživanja 2000. godine. Dok je u toj knjizi autoričin interes bio usmjeren na ispitivanje ključnih dimenzija profesionalnoga i društvenoga položaja mladih istraživača, u svojoj no-

voj monografiji autorica se usredotočuje na produktivnost mladih znanstvenika te propituje uzroke i razmjere profesionalne marginalizacije znanstvenika i odnos mladih znanstvenika prema profesionalnoj etici. Obje knjige temelje se na podacima istraživanja koje je provedeno 1998. godine na uzorku od 840 ispitanika. Koristeći se multivarijantnim statističkim metodama, autorica donosi niz zanimljivih analiza, raspravlja o njima kroz longitudinalnu prizmu, uzimajući kao okosnicu rezultate poduzorka mladih znanstvenika iz istraživanja provedenog 1990. godine. Kao uvod u svaku temu autorica nam pruža temeljit i kvalitetan uvid u područje, prelazeći od osnova područja do recentnijih istraživanja i njihova doprinosa. Tako dobro informiran, čitatelj se bez imalo poteškoća može snaći u prikazima empirijske građe i raspravi koja potom slijedi.

Prvi dio knjige *Profesionalni izgledi mladih istraživača* podijeljen je na dva tematska poglavlja: *Nepoznata znanstvena produktivnost mladih autora* i *Profesionalna marginalnost znanstvenika: prošlost ili sadašnjost?* Polazeći od propitivanja teze o znanosti kao igri mladih, autorica nastoji prikazati obilježja produktivnosti mladih znanstvenika te otkriti koji to prediktori utječu na veću produktivnost mladih znanstvenika u cjelini. Jedno od prvih istaknutih obilježja "mladenačke" produktivnosti jest da se ona u mladih istraživača povećala za 50% na kraju 90-ih u odnosu na njihov početak. Taj podatak začuđuje, jer je broj domaćih projekata po znanstveniku u istom razdoblju smanjen, što zapravo znači da je produktivnost (znatno) porasla unatoč pogoršanim uvjetima u znanstvenom sustavu. Autorica takav rast objašnjava zahtjevima nametnutim sistemskim promjenama u znanosti, međutim upozorava na realne opas-

nosti takve prakse. Naime, s pravom se postavlja pitanje treba li se zabrinuti za kvalitetu znanstvenih radova, s obzirom na to da s padom broja projekata slabi utjecaj kognitivnog ishodišta znanstvenih publikacija, a to su nove spoznaje. Kako autorica naglašava: nije li opasnost od profilacije drugorazrednih radova realna?

Sljedeće obilježje produktivnosti mladih znanstvenika jest da ona slijedi Lhotkin zakon, prema kojem malen broj istraživača objavljuje najveći broj radova, odnosno oko 50% svih radova objavilo je tek 18% autora, što je pokazatelj da diferencijacija na visokoproduktivne autore počinje već kod najmlađih.

Kao treće važno obilježje navodi se podatak da se produkcija mladih znanstvenika odvija u skladu s obrascima produktivnosti karakterističnima za određena područja i discipline.

Detaljnim analizama, pružajući dobar uvid u sve prediktore produktivnosti općenito te specifično za svako znanstveno područje, autorica otkriva kako je i za karijernu i za petogodišnju produktivnost mladih znanstvenika najjači prediktor odlazak na međunarodne znanstvene skupove, međutim naglašava i nezaobilaznu važnost recenzentske uloge te znanstvenih kvalifikacija i zvanja. Nazivajući te prediktore produktivnosti strukturalnima i sistemskima, jer ovise o socijalnoj organizaciji znanosti i znanstvenom sustavu koji o(ne)mogućuje produktivnost mladih znanstvenika, autorica naglašava da znanost možda i jest intelektualna igra mladih, premda to još nije dokazano, ali da ona ni pošto nije njihova društvena igra. Naime, u toj igri pravila određuje netko drugi, a to su znanstveni moćnici i znanstvenička hijerarhija.

U nastavku prvoga dijela možemo steći kvalitetan uvid u profesionalnu marginalizaciju mladih znanstvenika. Autorica je u stručnom teorijskom uvodu i rezultatima dobivenima multivarijantnim metodama te kvalitativnim uvidom u razmišljanja znanstvenika uspjela priložiti cjelovitu sliku i otkriti čitatelju uzroke, obrasce i posljedice profesionalne, ali i dru-

štvene, marginalizacije mladih znanstvenica. Raspravljajući o dobivenim rezultatima, Katarina Prpić iznosi podatak da je otvorene diskriminacije žena u znanosti sve manje, jer da je otvorene diskriminacije više, žene bi bile znatno zastupljenije među onima kojima se dodjeljuju brojni rutinski, nezahtjevni i nekreativni poslovi koji su nužni u istraživačkom radu, što prema rezultatima nije slučaj. Međutim, marginalizacija mladih znanstvenica, iako prikrivena, manifestira se izrazitijom udaljenošću od poslova koji daju veće šanse za znanstveni doprinos i produktivnost, za veću afirmaciju i priznanja, a to su ključni istraživački poslovi na kojima je mladih znanstvenica samo 17%, dok je njihovih muških kolega 29%! Ta je udaljenost dovoljno velika da uspostavi početnu nejednakost šansi, koja se, odmicanjem znanstvene karijere, obično povećava. Lošiji kvalifikacijski sastav, odnosno manji udio žena s doktoratom znanosti, odgovara upravo njihovu ranije utvrđenom zaostajanju za kolegama, a sporije napredovanje do znanstvenoga stupnja, unatoč vremenskim ograničenjima u postizanju doktora, upućuje na slabije znanstvene performanse istraživačica već na samom početku znanstvene karijere. Među činiteljima produktivnosti vezanima uz spol mladih znanstvenika u prvom se planu ponovno ističu strukturalni faktori, odnosno obilježja položaja mladih istraživača u znanstvenim organizacijama i zajednicama. K tomu, ti strukturalni faktori bolje objašnjavaju znanstvenu produktivnost žena nego muškaraca, što znači da je količina znanstvenih publikacija istraživačica pod jačim utjecajem njihova položaja u društvenoj organizaciji znanosti nego što je to kod istraživača. Prema tome, glavne determinante spolnih razlika u produk-

tivnosti izviru upravo iz socijalne organizacije znanosti.

U drugom dijelu svoje knjige pod nazivom *Profesionalna etika kao obzor i iskustvo mladih znanstvenih naraštaja* K. Prpić se jednako kvalitetno i opširno bavi profesionalnom etikom mladih znanstvenika. Autorica je u radu nastojala obuhvatiti profesionalne, spoznajne i socijalne norme mladih znanstvenika te njihovo poštovanje u svakodnevnoj profesionalnoj praksi znanosti. Čineći pionirske korake na tom području u Hrvatskoj, autorica je instrumentarij mjerenja i upitnik prvi put upotrijebila još u istraživanju eminentnih hrvatskih znanstvenika 1995. godine te drugi put u istraživanju o kojem izvještava ova knjiga. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem ne potkrepljuju teze o novoj istraživačkoj etici, ali pokazuju smanjenje važnosti spoznajnih standarda tipičnih za teorijska i fundamentalna istraživanja te povećanje važnosti normi empirijskih, primijenjenih i razvojnih istraživanja.

Kod socijalnih normi mladih znanstvenika promjena se iskazuje u pomacima koji upućuju na to da mladi manje značenje pridaju tradicionalnim akademskim vrednotama kolegijalnosti, zajedništva i autonomije, a osjetno više drže do profesionalnosti u odnosu na naručitelje istraživanja te do cirkuliranja istraživačkih informacija unutar kolegijalnih mreža.

Završno autorica govori o (ne)izvjesnoj budućnosti mladih znanstvenika, dajući presjek osnovnih nalaza istraživanja i postavljajući pitanja vezana uz budućnost znanosti u Hrvatskoj koja se upravo očitava iz obrazaca ponašanja i stavova njezina podmlatka. Nepoželjni učinci marginalizacije znanstvene djelatnosti, poglavito na njezinu kadrovsku revitalizaciju i obnovu, tjeraju mlade ljude od ulaska u znanost i od znanstvene karijere, a među mladim istraživačima stvaraju nezadovoljstvo i sklonost bijegu iz znanosti. Autorica naglašava da sve dotle dok se deklarativna podrška znanosti ne promijeni osjetnom potporom, dok ne dođe do obrata u praktičnom odnosu prema istraživanju i razvo-

ju koji nije moguć bez bitnoga poboljšanja ekonomskoga položaja ove djelatnosti i njezinih sudionika, neizvjesnost profesionalne budućnosti istraživačkoga podmlatka prilično je izgledna.

Ovo vrijedno djelo valja preporučiti svima osobno i/ili profesionalno zainteresiranima za znanost u Hrvatskoj, a poglavito onima koji donose odluke o društvenim uvjetima za kvalitetan razvoj znanosti u Hrvatskoj.

Marija Brajdić Vuković

Branka Golub HRVATSKI ZNANSTVENICI U SVIJETU Socijalni korijeni u vremenu i prostoru

Institut za društvena istraživanja, Zagreb,
2004., 215 str.

Iz tiska je izašla knjiga *Hrvatski znanstvenici u svijetu – socijalni korijeni u vremenu i prostoru* Branke Golub, koja se već niz godina sustavno bavi proučavanjem fenomena migracije znanstvenika.

Ova znanstvena monografija doprinos je sociološkoj analizi znanstveničkih migracija te objedinjuje i analizira rezultate četiriju empirijskih istraživanja provedenih u Hrvatskoj od 1986. do 1998. godine. Koncipirana je u dva dijela, a na kraju knjige nalaze se osnovne informacije o izvorima podataka te tablični prilozi.

Prvi dio knjige koncipiran je kao te-orijski okvir. On je poslužio rasvjetljavanja-nju početnoga pitanja i problema od

kojeg se pošlo, a koji je ujedno i predmet sporova mnogih autora: treba li znanstveničke migracije promatrati kao poseban fenomen ili su one samo dio općih migracija te ih kao takve treba proučavati? Brojnim čiji-njenicama argumentirana je teza da su znanstveničke migracije ipak poseban fenomen, jer su znanstvenici ponajprije moti-virani profesionalnim razlozima kada se odlučuju na migracije (bolji uvjeti rada, znanstvenoga razvitka).

U prvom dijelu knjige autorica definira i objašnjava pojam migracija općenito, iznosi kratku skicu osnovnih teorijskih pristupa migracijama te konstatacijom da su migracije znanstvenika "stare koliko i sama znanost" daje kratak prikaz (i tipologiju) migracija znanstvenika kroz povijest. Osvrće se i na sam pojam odljev mozgova (*brain drain*), koji se javlja šezdesetih godina 20. stoljeća te postaje dio znanstvene terminologije unatoč protivljenju stručnjaka, jer *a priori* prosuđuje migracije znanstvenika i visokoobrazovanih kao "odljev" mozgova iz manje razvijenih zemalja u razvijenije zemlje, pri čemu zanemaruje cirkulaciju znanstvenika kao danas bitnu komponentu globalizacije znanosti.

Prvi dio knjige završava se sažetim prikazom osnovnih teorijskih modela koji objašnjavaju odljev mozgova polazeći od različitih razina. Tako autorica razlikuje teorijske modele koji počivaju na mikropristupu, pri čemu je naglasak na motivacijskom ishodištu odljeva, te makropristupu, koji naglasak stavlja na društveno-ekonomski poredak.

Drugi dio knjige pod nazivom *Odljev hrvatskih znanstvenika*, koji je opsežniji i iscrpniji, usredotočuje se prije svega na analizu i sažimanje rezultata četiriju empirijskih istraživanja (e)migracija znanstvenika iz Hrvatske: prvog empirijskog istraživanja odljeva hrvatskih znanstvenika iz 1986. godine, drugog iz 1990. godine te preostalih dvaju iz 1995. i 1998. godine. Svakom od tih istraživanja imalo je specifičnu temu, ali sa zajedničkom nakanom – utvrditi neke osnovne čimbenike odljeva

znanstvenika i visokoobrazovanih iz Hrvatske. Autorica je svoj interes usmjerila na konkretne determinante hrvatske socijalne sredine, koja je bila i jest generator socioprostorne pokretljivosti, uzimajući u obzir i vanjske čimbenike odljeva, odnosno *pull* faktore.

U ovom dijelu knjige analiziraju se obilježja hrvatske znanosti u socijalističkom razdoblju, kao što su antiintelektualna tradicija i klima, ograničena socijalna mobilnost, nepotizam, petrifikacija zauzetih položaja, afirmacija egalitarizma i prosječnosti, periferan položaj znanosti, nizak stupanj ugleda znanstvenika, nizak materijalan standard znanosti i autarkičnost znanstvenoga podsustava te se konstatira da su sve to bili *push* čimbenici hrvatske znanstveničke i intelektualne emigracije u pretranzicijskom razdoblju. Osvrćući se na činjenicu da ne emigriraju svi znanstvenici, iako se nalaze u približno jednakim uvjetima, autorica nastoji utvrditi profil znanstvenika koji su odlučili napustiti zemlju. Istraživanje iz 1986. godine iskristaliziralo je sljedeći profil znanstvenika emigranta: viši obrazovni status matične obitelji, urbano podrijetlo, izvanredni uspjesi u školovanju i rano znanstveno-pretprofesionalno iskustvo, što je sve upućivalo na odklon od "prosječnoga" znanstvenika. Odlazili su kvalitetniji, sposobniji i perspektivniji pojedinci, zaključuje Golub.

U knjizi se zatim uspoređuje predemigracijska i postemigracijska profesionalna situacija naših znanstvenika na temelju njihove znanstvene kvalificiranosti, istraživačke autonomije, produktivnosti, odnosno znanstvene istaknutosti, te kontinuiteta znanstvene karijere, kako bi se ustanovile eventualne razlike. Osvrćući se najprije na predemigracijsku profesionalnu situaciju, autorica ustanovljuje da su

zemlju napuštale dvije skupine znanstvenika – istaknuti znanstvenici te neafirmirani mlađi znanstvenici.

Analiza njihove postemigracijske profesionalne situacije u inozemstvu (znanstvena kvalificiranost, produktivnost, istaknutost, materijalni uvjeti) pokazuje da su se obje skupine uspjele nametnuti kao ravnopravni sudionici u "svjetskoj znanosti".

Sljedeći problem koji analizira jest motivacijski obrazac znanstvenika migranata. Teza da se specifičnost znanstveničkih, u odnosu na opće (populacijske) migracije, nalazi i u sferi motivacije potkrijepljena je mnogim argumentima i rezultatima istraživanja. Znanstveničke migracije motivirane su ponajprije profesionalnim razlozima (bolji uvjeti znanstvenoga rada i stvaralaštva, znanstveno usavršavanje, poticajnija znanstvena sredina), a znatno manje ekonomskim i političkim razlozima. Rezultati istraživanja pokazali su da iako su motivi emigriranja bili raznoliki, od ekonomskih i političkih do obiteljskih, u hijerarhiji motiva na prvom mjestu beziznimno su se nalazili profesionalni razlozi. Želja za boljim uvjetima rada, većom otvorenosti, pristupačnijim informacijama potaknula je hrvatske znanstvenike na emigraciju, a razloge njihova odlaska treba tražiti prije svega u znanstvenom podstavu, a tek onda u gospodarskoj i političkoj situaciji, objašnjava Golub.

No ona ističe i da se u uvjetima gospodarske i društvene krize znanstveničke migracije po svojim značajkama približavaju općim migracijama, što znači sve češće pojavljivanje ekonomskoga i političkoga motiva za odlazak te emigriranje i pojedinaca koji inače ne bi bili skloni emigraciji. Istraživanja provedena nakon 1980-ih godina to su i potvrdila, jer se od 1990. godine mogu primijetiti odstupanja od tipičnih značajki znanstveničkih migracija. Od tada su se smanjile, a u nekim aspektima i izgubile, razlike i specifičnosti u motivacijskom obrascu i socijalnom ishodištu između specifične (znanstveničke) i opće populacijske razine emigriranja. Emigraciji više nisu bili skloni samo najambi-

ciozniji i najkvalitetniji znanstvenici nego i oni koji su bili "pritisnuti" egzistencijalnim razlozima, što sugerira da je došlo do širenja socijalne osnovice emigranata u uvjetima društvene krize. Istraživanje je također pokazalo da su istaknutiji znanstvenici bili u manjoj mjeri skloni emigriranju u odnosu na mlađe znanstvenike, koji su uslijed svoje dobi zauzimali marginalniji položaj u znanstveno-istraživačkoj zajednici.

U knjizi se iznose i komentiraju neki podaci iz istraživanja koja su provedena 1995. godine na eminentnim hrvatskim znanstvenicima te 1998. godine na znanstveničkom podmlatku. Istraživanjem iz 1998. godine nastojale su se ustanoviti osnovne značajke potencijalnog odljeva mladih hrvatskih znanstvenika iz zemlje (*brain drain*) te iz znanosti (*brain waste*). Podaci su bili porazni jer je gotovo 2/3 mladih znanstvenika bar ponekad razmišljalo o odlasku, što, naravno, nije značilo da će 2/3 mladih znanstvenika stvarno i napustiti Hrvatsku, no taj podatak svakako je alarmantan. Objašnjenje tolikoga potencijalnog iseljavanja mladih znanstvenika autorica vidi u lošem položaju i tretmanu znanosti i znanstvenika, poglavito onih mladih i neafirmiranih.

Na temelju podataka dobivenih od ispitanika o broju kolega koje su napustili znanstvene institucije procijenjeno je da bi stvaran odljev znanstvenika iz Hrvatske mogao biti oko 9% od ukupne znanstveničke populacije. Pritom treba imati na umu da su istraživanja iz 1995. i 1998. godine pokazala važnu ulogu znanstvenoga područja u donošenju odluke o iseljenju. Podaci su potvrdili veću potražnju, pa i receptivnost, svjetskih znanstvenih centara za znanstvenicima i visokoobrazo-

vanima iz prirodoslovnoga i tehničkoga područja te njihovu veću uključenost u međunarodnu znanstvenu zajednicu.

U zaključku knjige autorica konstatira kako odljev mozgova ne mora značiti isključivo gubitak za hrvatsku znanost, jer moderna tehnologija omogućuje brzo i uspješno virtualno komuniciranje među znanstvenicima unatoč geografskoj udaljenosti. Osim toga, cirkulacija znanstvenika radi razmjene i stjecanja znanja poželjna je i nužna pojava, kako hrvatska znanost ne bi ostala po strani od svjetske, odnosno globalne, znanosti. Autorica također smatra da je sa stajališta znanosti odljev iz znanosti veći gubitak za znanost nego odljev mozgova, stoga znanstvenom politikom treba ponajprije djelovati u smjeru smanjivanja odljeva ljudi iz znanosti.

Vrijednost ove knjige leži u tome što je jedna od rijetkih domaćih znanstvenih knjiga koja se bavi problematikom odljeva mozgova, iako se na njega relativno često upozorava kao na aktualni društveni problem. Na jednom mjestu sažimajući rezultate četiriju istraživanja koja su provedena u vrijeme velikih društvenih promjena te analizirajući socijalne činitelje vanjskih migracija hrvatskih znanstvenika, ova knjiga pruža sustavan uvid u neke od glavnih značajki hrvatskog odljeva mozgova.

Adrijana Šuljak

Isabel Fonseca SAHRANITE ME USPRAVNO: CIGANI I NJIHOV PUT

Zagreb, Naklada Pelago, 2005., 359 str.

Jedan od značajnijih problema s kojim se susreće znanstvenik koji istražuje povijest i kulturu Roma jest nedostatak literature. Romanološka znanstvena produkcija u Hrvatskoj povećala se unatrag nekoliko godina, što je uočljivo u posebnim brojevima

znanstvenih časopisa koji su posvećeni romskoj problematici (npr. *Društvena istraživanja* IX/2000. br. 2-3 (46-47) i *Migracijske i etničke teme* XX/2004., br. 4) te izdanim knjigama (npr. Narcise Lengel-Krizman *Genocid nad Romima – Jasenovac 1942.*, Zvonimira Pongraca *Gjelem, gjelem: zbirka ciganskih ili romskih pjesama i melodija; s pregledom povijesti i glazbe Roma*, Ivana Rumbaka *Potrebe/problemi romske populacije u Republici Hrvatskoj: integracija bez asimilacije*, Ilone Lackove *Rođena sam pod sretnom zvijezdom: moj život Ciganke u Slovačkoj* i Diane Tong *Romi: interdisciplinarni prikaz, 2004.*). Istaknuo bih kako su djela Lengel-Krizman, Pongraca i Rumbaka rezultat hrvatske znanstvene produkcije, dok su djela Lackove i Tong rezultat svjetske znanosti, a prevedena su na hrvatski jezik.

Na početku 2005. godine zagrebačka izdavačka kuća Pelago izdala je knjigu Isabel Fonsece, *Sahranite me uspravno: Cigani i njihov put*. Fonseca je navedeno djelo izdala 1995., za potrebe hrvatskog izdanja uredila ju je Katarina Luketić, a s engleskog jezika prevela ju je Andrea Meić. Istaknuo bih kako je stručnu redakтуру romskih naziva u knjizi napravio hrvatski (i talijanski) romanolog Zoran Lapov.

Isabel Fonseca, kao američka novinarka i književnica, istraživala je od 1991. do 1995. godine romsko stanovništvo na području Albanije, Bugarske, Češke, Slovačke, Njemačke, Moldavije, Poljske, Rumunjske, Makedonije (s osvrtom na povijest Roma u bivšoj Jugoslaviji). Treba napomenuti kako Fonseca kao osoba koja nije Romkinja piše o Romima te je njezino djelo nužno analizirati imajući navedeno na umu. Ona piše kako su je Romi prihvatili "...s neopisivom dobrodušnošću. Moja ciganska braća branila su moju čast čak i onda kad nisam znala da je bila uka-

ljana...moja me ciganska majka zvala *čej* ili *kći*. No nikad mi nije bilo dopušteno pripremati hranu, raditi, pridonositi kao što bi to *kći* i činila...znala sam da ću zauvijek ostati *gadži*, izvan njihove *povijesti*..." (str. 23).

Fonseca je knjigu podijelila na osam poglavlja: 1. *Obitelj Duka iz Albanije*, 2. *Hindupen*, 3. *Antoinette, Emilia i Elena*, 4. *Najneposlušniji narod na svijetu*, 5. *Druga strana*, 6. *Zigeuner Chips*, 7. *Proždiranje*, 8. *Iskušenje postojanja*. Na kraju knjige nalazi se Bibliografija i Indeks, a knjiga je popraćena s pedesetak slikovnih priloga.

Autorica umjesto *Uvoda* donosi priču o poljskoj romskoj pjevačici i pjesnikinji Bronislawi Wajs, zvanj Papusza (Lutka), koja je surađivala s poljskim pjesnikom Jerzyjem Ficowskim. Rezultat te suradnje bio je da su je Romi proglasili *merime* (nečistom) te je izopćili. Istodobno ju je i neromska sredina odbacila i "izolirala". Fonseca je na samom početku knjige slikovito upozorila na "očajne" odnose između Roma i *gadža* (neroma) te je istaknula: "...Papusza je bila osuđena na smrt za života zbog stvarnog ili izmišljenog tajnog sporazuma s *gadžama*..." (str. 23).

U prvom poglavlju autorica opisuje svoj život u romskoj obitelji Duka (dio skupine Mečkara) u Tirani (četvrti Kinostudio). Osvrće se na povijesne (i još aktualne) mitove o Romima kao otmičarima djece ili kao špijunima u ratovima, njihov odnos prema radu, hrani i vjeri. Posebno je zanimljiv autoričin opis odnosa između samih Roma, npr. dominantna uloga Jete ("gazdarice"), ambicioznost Nicua (sina) ili natjecanje između *borji* (snaha).

Fonseca u drugom poglavlju opisuje svoj boravak u slovačkom gradu Krompachyju i u Skopju. Napomenuo bih kako autorica u knjizi često svoje dojmove dopunjuje znanstvenim rezultatima, pa se u tom kontekstu može objasniti njezin pokušaj analiziranja migracija Roma od njihove pradomovine u Indiji do njihova naseljavanja u Europi u razgovoru sa slovačkim Romom Gezom Kampušem. Ona se pritom osvrće na genezu teorija o mi-

gracijama i legende o Romima, no pritom ne spominje doprinos europskih lingvista Augusta Friedricha Potta i Franca Miklošića. Zanimljivo je kako položaj Roma na Balkanu (i Srednjoj Europi) uspoređuje sa Židovima i američkim Crncima, nalazeći vezu u odnosu seljaštva (domicilnoga stanovništva) prema njima i pripadnicima sličnih zanimanja (npr. trgovački posrednici). Tumačeći indijsko podrijetlo Roma, autorica je uklopila dio teza slovačke romanologinje Milene Hübschmannove o sličnosti između romskoga i indijskoga društveno-gospodarskog ustrojstva (sustav kasta). Za boravka u Skopju autorica je razgovarala s romskim intelektualcem Šaipom Jusufom te dijelom neargumentirano uspoređuje marijoterezijanske reforme u pretvaranju Roma u "Nove Mađare" s nastojanjem Tita da Rome pretvori u Jugoslavene, tj. da se politički potisne etnička razlika kod Roma i neroma (asimilacija).

U trećem poglavlju autorica opisuje svoja iskustva iz Bugarske, razgovor s romskom intelektualnom Antoinettom, romskom prostitutkom Emilom i romanologinjom Elenom Maruschiakovom. U razgovoru s trima ženama autorica opisuje nastojanje bugarskih komunističkih vlasti da bugariziraju Rome i težak položaj Romkinje (obiteljsko nasilje, patrijarhalnost).

U sljedećem poglavlju naslovljenom *Najneposlušniji narod na svijetu* Fonseca piše o progonima Roma u Rumunjskoj i u ostalim dijelovima Srednje i Istočne Europe (npr. Bugarska, Mađarska, bivša Čehoslovačka) nakon pada Berlinskoga zida. Ona ističe kako "...za Cigane u Srednjoj i Istočnoj Europi najizraženija promjena nakon revolucija 1989. bila je nagli porast mržnje i nasilja usmjerenog prema njima..." (str. 160). Autorica piše kako je i u Rumunjskoj nakon 1945. provođena poli-

tika prisilnoga naseljavanja ("normaliziranja Cigana") te iz rumunjske povijesti donosi primjere "okrutnoga" nasilja nad njima (npr. ropstvo Roma do polovice XIX. stoljeća!).

U petom poglavlju autorica piše o romskim izbjeglicama iz Rumunjske, smještenima na varšavskom željezničkom kolodvoru (tada su bili na putu u Njemačku). Ona analizira na koji su način određene države nastojale u povijesti i sadašnjosti riješiti "ciganski problem" i ističe nepostojanje romske matične države ("...a Ciganim, koji zapravo nemaju državljanstva, svojevrсни prijatelji bile su granice. U ovom dijelu svijeta (Srednja i Istočna Europa, D. V.) netko će se uvijek sjećati drugačije karte...", str. 242).

Sljedeće poglavlje povezano je s prethodnim u autoričinu opisivanju suvremene (rigorozne) njemačke politike prema tražiteljima azila, tj. prema Romima. Ona pokušava naći razloge takvoj politici u negativnoj percepciji Roma kod njemačkoga stanovništva u povijesti, a pritom se osvrće na sličnu politiku prema njima i u Velikoj Britaniji.

U sedmom poglavlju naslovljenom *Proždiranje* autorica u razgovoru s Rajkom Đurićem (predsjednikom Svjetske unije Roma i romanologom) analizira stradanje romskoga stanovništva u Drugom svjetskom ratu. U svom analiziranju Fonseca ponovno uspoređuje Rome sa Židovima te piše kako "...Cigani su za mene bili 'novi Židovi' Istočne Europe. Raspršeni posvuda u velikom broju baš kao i Židovi prije njih, i prve žrtve novih demokracija. No oni nisu 'novi Židovi': Cigani, kao i Židovi, žrtvena su janjad od davnina. Židovi su trovali izvore; Cigani su donosili kugu..." (str. 302).

U posljednjem poglavlju Fonseca se kritički osvrće na romsku neslogu, njihovu (tradicionalnu) društvenu i političku razdvojenost opisujući skup Roma 1992. u slovačkom gradu Stupavi.

Na kraju knjige nalazi se Bibliografija, u kojoj je autorica razdijelila radove o Romima ovako: Opće studije; O azijskom

porijeklu i lingvističkim raspravama; Socijalna antropologija, Priče, predaja i pamćenje; Istočna Europa; Pregled (radova o Romima, D. V.) po zemljama; Holokaust; Nacionalizam, etnopolitika; Emancipacija Roma; Periodika. Napomenuo bih kako autorica kod određenih romanoloških djela donosi svoj komentar o njegovoj "kvaliteti".

Autorica se u knjizi na određeni način koristi publicističkim i znanstvenim stilom pisanja, tj. njezino se djelo može shvatiti kao publicističko djelo upotpunjeno suvremenim znanstvenim spoznajama. Navedeno djelo može poslužiti kao korisna literatura za upoznavanje povijesti i kulture te suvremenoga položaja Roma u Istočnoj i (dijelom) Srednjoj Europi. Istaknuo bih kako svaki trud izdavačkih kuća da objave djelo o Romima treba pohvaliti te ih time dodatno potaknuti da se trude i dalje.

Danijel Vojak

**Matjaž Klemenčič,
Mitja Žagar
THE FORMER
YUGOSLAVIA'S DIVERSE
PEOPLES: A REFERENCE
SOURCEBOOK
(Ethnic diversity within
nations)**

Santa Barbara, Ca, ABC-CLIO, 2004., 426 str.

Niz knjiga pod zajedničkim nazivom *Etničke razlike u okviru država i regija* izazvale su veliku pozornost među čitateljstvom širom svijeta. Tiskane su na engleskom jeziku. Do sada su objavljene četiri knjige: o

Kanadi, bivšem Sovjetskom Savezu, Nigeriji i o bivšoj Jugoslaviji. Uskoro se očekuje i knjiga o Iranu. Ove knjige na prilično jednostavan način upoznaju čitatelja s etničkom složenošću modernoga svijeta. One su u prvom redu rezultat istraživanja etničke povijesti i suvremenosti. U njima se analiziraju odnosi muslimana i kršćana u Nigeriji, odnosi Kanađana engleskoga govornog područja i onoga na kojem se govori francuski. Traže se odgovori zašto na nekim etnički raznolikim područjima vladaju skladni odnosi, dok na nekim prevladavaju sukobi. U čemu je osnova skladnih odnosa i što, s druge strane, izaziva sukobe? Spomenuti niz želi odgovoriti na ova vrlo aktualna pitanja. Knjige pokazuju da suživot raznolikih naroda nije jednostavan. Svaka od ovih knjiga bavi se poviješću dotičnih naroda, od prapovijesti onih autohtonih do onih koji su se kasnije doseljavali. Analizira se etnička dimenzija u politici, gospodarstvu i kulturi. Knjige istražuju i suvremeno stanje i odnose u etničkim zajednicama, osvrću se na prošlost i gledaju u budućnost. Nakon svakoga poglavlja donose se odgovarajući povijesni izvori, kao i oni koji se odnose na gospodarstvo i politiku.

Naše čitatelje svakako će najviše zainteresirati knjiga iz serije *The former Yugoslavia's diverse peoples*, kojoj su autori dvojica uglednih slovenskih znanstvenika – Matjaž Klemenčič i Mitja Žagar.

U ovoj svakako zanimljivoj, ali i izazovnoj, knjizi autori su išli u najstariju povijest područja bivše Jugoslavije, nastojeći utvrditi kako su najranija doseljavanja Južnih Slavena utjecala na politički i administrativni razvoj regije, kako je uspostava njihovih srednjovjekovnih država imala "mitsko značenje" u kasnijem procesu razvoja modernih južnoslavenskih nacija. Autori navode kako su "uspomene" na slavu njihovih srednjovjekovnih država izgradile "mitsku osnovu" u kojoj su južnoslavenske nacije i u novo doba tražile uporište za uspostavu sadašnjih nacionalnih država. Specifične okolnosti i povijesni razvoj dijelova teritorija bivše Jugosla-

vije, uključujući u to i stranu vladavinu hegemonističkih carstava, rezultirale su, po mišljenju autora, specifičnim etničkim identitetima i formiranjem modernih nacija. Ali uspomene na zajedničko etničko podrijetlo i etničko ishodište preživjele su tako da su postale osnova za ostvarivanje "jugoslavenske ideje" i stvaranja zajedničke države, koja je uključivala Srbe, Hrvate, Slovence, Bošnjake, Crnogorce i Makedonce. Međutim, povijesni mitovi kod ovih naroda i dalje su se reproducirali, tako da su ispunjavali nacionalističke osjećaje, napose kod Srba.

Kulturni, socijalni i politički razvoj pojedinih južnoslavenskih nacija imao je važnu ulogu najprije u stvaranju srpske i crnogorske države, a kasnije u ostvarivanju južnoslavenskoga programa, ali i u prihvaćanju i nekih drugih rješenja, kao što je eventualna balkanska federacija. Sve je to bilo u službi obrane protiv nastupajuće germanizacije, talijanizacije ili Otomanskog Carstva.

Iako su južnoslavenske nacije u prošlosti živjele u različitim državama, odnosno carstvima, ili su bile podijeljene među njima, određene veze i prožimanje među njima uspostavljeno je ili je bilo čak ojačano u novijoj povijesti. Osobito su važnu ulogu u tome imali brojni intelektualci i dijelovi kulturnih elita, što je stvaralo osnovu za buduću suradnju. Iz perspektive buduće jugoslavenske države, te činjenice iz novije povijesti stvarale su političku osnovu prema uspostavi zajedničke države Južnih Slavena. Zbivanja u Prvom svjetskom ratu išla su tome u prilog, pa je tako nastala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Autori su dobro uočili koliko je bio važan proces ujedinjavanja južnoslavenskih naroda, koji je pokazao da je različit i

konfliktni koncept organizacija i budućnosti buduće zajedničke države već postojao prije nego što je država službeno proglašena. Ovdje se naglašava konfrontacija između federalista i decentralista, s jedne strane, te unitarista i centralista, s druge. Prvi su zahtijevali ravnopravnost i autonomiju za sve konstitutivne narode, drugi strogo centralističku i unitarističku državu, koju bi podržavala dinastija i srpska politička elita, što je trajalo sve do II. svjetskog rata.

Činjenica da Kraljevina Jugoslavija nije riješila nacionalno pitanje bila je uzrok njezine propasti. Komunistička revolucija, koja je uslijedila u Drugom svjetskom ratu, vođena je na načelima "ravnopravnosti, bratstva i jedinstva svih naroda Jugoslavije" i tako je oslobođen jugoslavenski teritorij od okupatora 1945. Komunisti su se nadali da će riješiti nacionalno pitanje uvođenjem federalnog uređenja. Ali njihova težnja da prigrabe vlast i apsolutnu kontrolu u zemlji bila je nespojiva s demokracijom i vodila je uspostavi centraliziranoga sovjetskog tipa federacije poslije Drugoga svjetskog rata. Povukli su granice između šest federalnih jedinica-republika tako da zadovolje nacionalne težnje svih jugoslavenskih naroda. Međutim, postojeća etnička izmiješanost stanovništva učinila je ove ciljeve neostvarivima. Gotovo u svim republikama živjelo je nacionalno izmiješano stanovništvo. Federalne vlasti nisu smatrale da je to problem, vjerujući da su međunacionalni problemi od drugorazredne važnosti i "buržoaski naravi". Povijest će pokazati suprotno, a srpsko-hrvatski problemi ostali su središnje pitanje u poslijeratnoj Jugoslaviji sve do njezina raspada 1990. godine.

Shvaćajući opasnost od nacionalizma, jugoslavenski komunisti odlučili su se boriti protiv njega u svim etničkim zajednicama u zemlji. Međutim, režim je propustio uspostaviti i razvijati odgovarajuće mehanizme i institucije, mjere i rješenja u okviru političkoga sustava za suzbijanje etničkih i drugih socijalnih sukoba. To se svakako pokazalo kao jedan od važnih

faktora koji su pridonijeli propasti jugoslavenskoga federalizma. Nije bilo odgovarajućega sustava koji je mogao zamijeniti Titovu ulogu, a poslije njegove smrti i raspada SKJ u 1980-ima proces raspada federacije otpočeo je i ubrzao konačan pad paraliziranoga jugoslavenskog sustava.

Situacija se još više zakomplicirala poslije prvih slobodnih i demokratskih izbora, koji su 1990. doveli na vlast opozicijske stranke u Hrvatskoj i Sloveniji. Situacija se posebno pogoršala u Hrvatskoj, gdje je "nacionalno" orijentiran HDZ htio osigurati svoje povijesne granice, pa čak i u BiH, i kada je zamijenio crvenu zvijezdu hrvatskim povijesnim grbom koji se rabio u NDH. To je izazvalo Srbe u Hrvatskoj, koji su smatrali HDZ nacionalističkom strankom. Posljedica su bili etnički sukobi i rat u Hrvatskoj. U novoosnovane države vratili su se politički emigranti, koji su imali važnu ulogu u političkim zbivanjima, odnosno sukobljavanjima. Ocjenjujući rješenje međunacionalnih problema u BiH kao ključno, autori na kraju zaključuju kako je jedina alternativa za Srbe, Hrvate i Muslimane u BiH da žive skupa u jednoj državi sva tri konstitutivna naroda. Međutim, Srbi i Hrvati htjeli su podijeliti zemlju na tri etnički homogena dijela u kojem bi bošnjački bio vrlo malen.

Knjiga *The former Yugoslavia's diverse peoples* autora Matjaža Klemenčiča i Mitje Žagara vrijedan je rad. Zorno je prikazan povijesni razvoj jugoslavenskih naroda na području bivše Jugoslavije. Kronološki i koncepcijski pristup je uspješan, što čitatelju znatno olakšava praćenje problematike ove knjige. Ipak, treba im uputiti i neke zamjerke. Tako govore o Jugoslavenima i jugoslavenskoj naciji, premda takva nacija ne postoji. Opširno se bave uzrocima raspada bivše Jugoslavije, tvrdeći da

je uzrok tome neriješeno nacionalno pitanje. Točno je, međutim, da je Jugoslavija bila "contradictio in objecto" i da je samo o povijesnim okolnostima ovisio njezin raspad. Točno je kad kažu da je povod za raspad Jugoslavije bio srpski imperijalni program. Međutim, nije točno kada u isti red stavljaju Tuđmana i HDZ i njihov nacionalni program kao uzrok srpske pobune i rata. Autorima je čak i hrvatska šahovnica bila povod za srpsku pobunu, iako im je znano da je šahovnica bila sastavni dio grba i SR Hrvatske.

Uza sve ovakve pogrešne političke ocjene, knjiga je korisna i preporučujemo je čitalačkoj publici.

Ivan Čizmić